

*Egy dél-afrikai napló nyomában**Henry Francis Fynn Zuluföldön*

Ha végeznénk egy felmérést arról, hogy kinek mi jut eszébe Dél-Afrika térségének 19. századi története kapcsán, akkor az így összeállított listán nagy valószínűséggel igen előkelő helyet foglalnának el a zuluk. Zuluföld és első igazán jelentős uralkodója, Shaka tulajdonképpen a kapcsolatfelvételek kezdetétől élénken foglalkoztatta a helyi telepés közvéleményt. Ezt a korán megjelenő érdeklődést nemzetközi szintre szélesítette és jelentős mértékben felkorbácsolta az 1879-es esztendő eleje, mikor is a brit haderő katasztrofális vereséget szenvedett el a technikai értelemben jelentős mértékben fejletlenebb felszereltségű zulu harcosokkal szemben. Ez a megnövekedett érdeklődés pedig még tovább fokozódott májusban, mikor III. Napóleon egyetlen fia, Louis Napoléon életét vesztette egy zulu rajtaütés során.

Éppen ezért nem meglepő, hogy a zuluföldi múltat tanulmányozva látszólag rendkívül gazdag szakirodalom és forrásanyag áll rendelkezésünkre. Az egyes korszakok és témák kapcsán már szinte zavarba ejtő ez a bőség. Különösen az 1840-es évektől kezdődően – mikortól számos gyarmati közigazgatási forrás is rendelkezésünkre áll – a komoly szakmai elvárásoknak is megfelelő vizsgálatok végezhetőek, témafeldolgozások készíthetőek. Sokáig úgy tűnt, hogy az 1840-es éveket megelőző időszakra vonatkozóan is megbízható és nagyszámú forrással rendelkezünk, ám ez a kép mára jelentős mértékben árnyalódott.

A zulu múltról szóló első írott források olyan kereskedőktől, kalandoroktól származnak, akik a meggazdagodás reményében érkeztek a térségbe, és céljaikat földszerzéssel, valamint a helyi erőforrások kiaknázásával remélték megvalósítani. Ebben keresendő a korai zulu történelemre vonatkozó dokumentumok legnagyobb problémája, hiszen azok sok esetben nem a valóság megragadására törekedtek, hanem szerzőik aktuális érdekeit szolgálták.¹

Tehát a múlttra vonatkozó információk torzítását maguk a szerzők is kisebb-nagyobb mértékben elősegítették. Ám a torzításnak már a korai időszakban volt egy másik csatornája is. Jelesül a telepés beszámolók szerzői információik jelentős részét nem személyes tapasztalataikból merítették, hanem a helyi afrikai közösségek tagjainak beszámolóiból, s bizony ezek a beszámolók sem voltak minden esetben érdekmentesek. Így például, mikor az 1830-as évek első felében újabb telepések érkeztek a zulu területekre, azzal kellett szembesülniük, hogy a Shakáról halála óta terjedő negatív beszámolókkal megegyező elbeszéléseket hallhattak

¹ Daphna GOLAN, *Inventing Shaka – Using History in the Construction of Zulu Nationalism* (London: Lynne Rienner Publishers, 1994), 35; Jeff GUY, „Shaka kaSenzangakhona – A Reassessment”, *Journal of Natal and Zulu History* 16, no. 1. (1996): 1–30, 3.

maguktól a zuluktól is.² Ennek háttérében azonban legfőképpen az állt, hogy Dinganének, aki puccs segítségével ragadta meg a hatalmat, nem állt érdekében elődjét pozitív színben feltüntetni.

Ennek alapján helytállónak tűnik Thomas Spear megállapítása, aki szerint nem igaz az, hogy csak a telepések alakították saját igényeik szerint a múlt bemutatását. Sokkal inkább a múlt újragondolásának – sőt, mondhatnánk újraalkotásának – folyamata közös erőfeszítésnek tekinthető, melyben telepések és afrikaiak egyaránt aktívan részt vettek.³

A korai telepések közül öten hagytak hátra hosszabb-rövidebb terjedelmű beszámolókat. George Farewell és James Saunders King leírása meglehetősen szűkszavú. Charles Rawden Maclean – akit a források John Ross néven emlegetnek – harminc évvel később készített egy cikksorozatot zuluföldi benyomásairól és emlékeiről. Ezek azonban korukban nem keltettek különösebben nagy visszhangot, s a kutatások során használt források közé sem kerültek be sem a 19., sem a 20. század nagyobb részének folyamán. Két jelentősen terjedelmesebb beszámolót Nathaniel Isaacs és Henry Francis Fynn hagytak hátra az utókornak. A Shakára vonatkozó, szemtanúktól származó beszámolók sorában Isaacs írása a legtöbbit használt, ugyanakkor a legproblematikusabb is egyben.⁴ Isaacs 1836-ban kiadott könyve személyes visszaemlékezéseken, valamint James Saunders King útinaplóján alapszik. Nem valószínű, hogy a szöveget maga Isaacs írta volna. Tizenhét évesen, mikor megérkezett Afrikába, még írástudatlan volt. Szinte biztosnak mondható, hogy később sem vált kiemelkedő tollforgatóvá. Fennmaradt leveleinek vizsgálatából legalábbis erre lehet következtetni.

Bár már 1855-ben William Clifford Holden úgy tekintett Isaacs írására, mint amire nem lehet támaszkodni, igen sokáig használták művét meglehetősen kritikátlanul.⁵ Csak több mint egy évszázaddal később, az 1980-as évekre vált szinte paradigmává, hogy Isaacs és társai beszámolóira csupán fenntartásokkal lehet alapozni, hiszen azok szándékos ferdtésekkel és csúsztatásokkal vannak tele.⁶

Az ötödik írás, Henry Francis Fynn naplója már megjelenését tekintve is sokkal hányattatottabb utat járt be, mint Isaacs műve. Mielőtt azonban megismerkednénk a kiadás történetével, néhány szóban érdemes magát a szerzőt is bemutatni.

² Carolyn HAMILTON, „»The Character of Chaka«: A Reconstruction of the Making of Shaka as Mfecane »Motor«”, A *The 'Mfecane' Aftermath – Towards a New Paradigm* címmel 1991. szeptember 6–9. között tartott konferencián elhangzott előadás írott változata, 25–26.

³ Thomas SPEAR, „Neo-Traditionalism and the Limits of Invention in British Colonial Africa”, *Journal of African History* 44, no. 1. (2003): 3–27, 4.

⁴ Dan WYLIE, „Textual Incest: Nathaniel Isaacs and the Development of the Shaka Myth”, *History in Africa* 19, no. 1. (1992): 411–433, 413.

⁵ William Clifford HOLDEN, *History of the Colony of Natal, South Africa* (London: Alexander Heylin, 1855), 42–43.

⁶ Jürg Emil RICHNER, *The Historiographical Development of the Concept „mfecane” and the Writing of Early Southern African History, from the 1820s to 1920s*, [MA-szakdolgozat] (Grahamstown: Rhodes University, 2005), 87.

A SZERZŐ ÉS MŰVE

Henry Francis Fynn (1803–1861) Londonban született, és Angliában végezte el iskoláit. 1818-ban hagyta el a szigetországot és érkezett Fokföldre, ahová családja már korábban áttelepült. Néhány évig a Somerset farmon dolgozott, majd 1822-ben visszatért Fokvárosba. Itt Henry Nourse kereskedő alkalmazásába került, aki őt nevezte ki a Jane nevű hajó rakományáért felelős tisztnek. A Jane 1823 júniusában indult útjára Delagoa-öböl irányába. A kereskedelmi expedíció keretében Nourse megbízottjai elsősorban nem a portugálokkal, hanem közvetlenül a környéken élő afrikai csoportokkal kívántak kereskedni. Fynn ennek nyomán értesült először a zulukról és vezetőjükről, Shakáról.⁷

Ezzel időben párhuzamosan George Farewell arra az egyébként téves következtetésre jutott, hogy mind az arany, mind az elefántagyar, ami a Delagoa-öbölben gazdát cserélt, Shakától származott. Feltételezésére alapozva kereskedelmi expedíció szervezésébe fogott, s ennek kapcsán az időközben Fokföldre visszatért Fynnt is alkalmazta. Őt szemelte ki az afrikaiakkal való kereskedelem felelőségéül. 1824 tavaszán Fynn a Julia fedélzetén előrement, hogy előkészítse a terepet a később érkezők számára. Ettől az időponttól datálható Zuluföldön töltött időszaka.⁸

Tíz esztendőn keresztül, egészen 1834 őszéig tartózkodott a területen. 1834 végén kitört a 6. kosza háború, melynek során Sir Benjamin D'Urban fokföldi kormányzó mellett szolgált tolmácsként. 1837 és 1849 között Fokföld északi határán tevékenykedett kormányzati ügynökként. Ezt követően három éven keresztül Faku mpondo főnök mellett volt brit helyben lakó megbízott. 1852 őszétől Pietermaritzburg helyben lakó előljárójának helyetteseként szolgált.⁹ Az 1850-es évek további részében, egészen 1859-ben bekövetkezett visszavonulásáig különböző kormányzati megbízásokat teljesített Natal területén.

Zuluföldre történt megérkezésétől fogva, onnan történt végleges távozásáig mindvégig feljegyzéseket készített. Ugyanakkor azok a kéziratok, amelyek alapján a később kiadott napló összeállt, nem ebben az időszakban, hanem később keletkeztek. Ennek hátterében az állt, hogy mikor Fynn 1834-ben távozott a területről, akkor ott maradt testvére, Frank Fynnre bízta feljegyzéseit. Frank azonban nem sokkal később elhunyt, s mivel afrikai alkalmazottai úgy gondolták, hogy a kunyhójában található személyes tárgyak mind hozzá tartoznak, ezért – hagyományaiknak megfelelően – Henry Francis Fynn kéziratát is eltemették vele.¹⁰ Így Fynn később emlékezetből alkotta újra korábbi feljegyzéseit. Különösen

⁷ Henry Francis Fynn, *The Diary of Henry Francis Fynn*, eds. James STUART and Daniel McK. MALCOLM (Pietermaritzburg: Shuter and Shooter, 1969), 35–36, 40–42.

⁸ Uo., 56–58.

⁹ *Proceedings of the Commission Appointed to Inquire into the Past and Present State of the Kafirs in the District of Natal Part V* (Pietermaritzburg: J. Archbell and Son, 1853), 44.

¹⁰ James STUART, *The James Stuart Archive of Recorded Oral Evidence Relating to the History of the Zulu and Neighbouring Peoples*, eds. Colin de B. WEBB and John B. WRIGHT, 7 vol. (Pietermaritzburg: University of Natal Press, 1976), 1:53.

visszavonulása után, 1859-től 1861-ben bekövetkezett haláláig dolgozott aktívan, hogy sajtó alá rendezhesse visszaemlékezéseit.¹¹

Ez persze nem jelenti azt, hogy ne jelentek volna meg rövidebb, Zuluföldről szóló írásai még életében. Az 1830-as években több cikket közölt a *Grahamstown Journal* hasábjain. 1843-ban John Chase Natal korai időszakáról szóló összeállításában is helyet kaptak írásai. Nagy jelentőséget tulajdonítottak kortársai 1853. január 11-én elhangzott beszámolójának, mely többek között Shakára és a zulu múltra vonatkozó információkat is tartalmazott. John William Colenso natali anglikán püspök, aki maga is sokat foglalkozott a terület és az itt élő afrikai csoportok múltjával, hiteles forrásnak tekintette Fynnt. Beszámolóját Shaka édesanyja, Nandi haláláról például egész terjedelmében közölte 1855-ben.¹²

A 19. század második felétől kezdődően a térség történelmével foglalkozó szerzők – Fynn Shakával ápolt feltételezett szoros kapcsolata miatt – egyre inkább úgy tekintettek rá, mint aki maga is komoly hatással volt az eseményekre, s aki nek információi értékes forrásként használhatóak.¹³

A natali kormányzat az 1880-as években támogatta John Bird törekvését, mely arra irányult, hogy összeállítson egy gyűjteményt Natal korai történetére vonatkozóan. Munkája során eredetileg csak kormányzati forrásokra kívánt támaszkodni. Később azonban bővítette a vizsgált források körét, és engedélyt kapott Fynn fiától, hogy használja apja feljegyzéseit. Mivel Fynn írásai ebben a hivatalos anyagban is helyet kaptak, nyomtatásban megjelent munkáinak tekintélye tovább nőtt.¹⁴

Ennek ellenére a kézirat kiadása Fynn halálát követően évtizedekre megtorpant. Apja feljegyzéseit ifjabb Henry Francis Fynn végül az ekkor még Dél-Afrikában tartózkodó James Stuartra bízta. Mikor Stuart az 1920-as években távozott Dél-Afrikából, akkor a kéziratot magával vitte Londonba, ahol tovább dolgozott a kiadás előkészítésén. Ebben végül 1942-ben bekövetkezett halála akadályozta meg. A munkát – Stuart özvegyének kérésére – Daniel McK. Malcolm vette át. A háború miatt Angliában ragadt kéziratot a Dél-Afrikai Unió frissen kinevezett főkormányzója, Gideon Brand van Zyl vitte magával magángépén Dél-Afrikába 1945 végén.¹⁵ Végül a napló nyomtatott változata első alkalommal 1950-ben jelenhetett meg.

¹¹ FYNN, *The Diary...*, xiii.

¹² John William COLENZO, *Ten Weeks in Natal* (Cambridge: Macmillan & Co., 1855), 215–225.

¹³ Julie PRIDMORE, „The Production of H. F. Fynn c. 1830–1930”, in *The Debate on Zulu Origins: A Selection of Papers on the Zulu Kingdom and Early Colonial Natal*, ed. Graham DOMINY (Pietermaritzburg: University of Natal, 1992), 7; Julie PRIDMORE, „Hunter, Trader and Explorer? The Unvarnished Reminiscences of H. F. Fynn”, *Alternation* 4, no. 2. (1997): 46–56, 48.

¹⁴ Julie PRIDMORE, „The Reception of Henry Francis Fynn c. 1824–1992”, *Current Writing: Text and Reception in South Africa* 6, no. 1. (1994): 57–72, 58; RICHNER, *The Historiographical Development...*, 115–116.

¹⁵ FYNN, *The Diary...*, x.

A szerkesztési nehézségekre előszavában James Stuart is utal. Fynn kézírata – megfogalmazását tekintve – helyenként rendkívül tömörítettnek és szűkszávúnak bizonyult. Emellett nem alkotott egységes narratívát, sokkal inkább önálló kis anekdoták gyűjteményeként lehetett értelmezni. Stuart a kéziratok tanulmányozása kapcsán azt is megállapította, hogy a hátrahagyott írások szövegén nem csupán Fynn, hanem többen mások is dolgoztak, akiknek személyazonossága nem ismert.¹⁶

A fenti nehézségek áthidalása érdekében végül jelentős mértékű szerkesztői beavatkozásra került sor. Egyfelől a szöveget úgy állították össze és egészítették ki, hogy az teljesen összefüggő, kronológiai sorrendbe rendeződő, egységes képet mutasson. Ennek kapcsán teljes mértékben figyelmen kívül hagyták, hogy a felhasznált kéziratok milyen céllal születtek. Olyanokat is közöltek, melyeket Fynn nem készülő visszaemlékezés-gyűjteménye részeként készített, hanem magánleveleként írt. Másfelől komoly stilisztikai beavatkozásokon is átesett a szöveg, így Fynn eredetileg kusza, s nem kellően igényesen megfogalmazott kézírata nyomtatott változatában sokkal inkább egy értelmiségi összeszedett és választékos írásának tűnik. Ez pedig nem kis mértékben járult hozzá a mű későbbi népszerűségéhez.¹⁷

A NAPLÓ FOGADTATÁSA

Bár az 1950-ben kiadott napló évtizedeken át lázban tartotta a kutatókat, mára jelentős mértékben megcsappant a forrással kapcsolatos lelkesedés. A modern kritika finoman szólva is megbízhatatlannak tekinti Fynn írását.¹⁸

Különösen azt követően kapott egyre élesebb hangot a fenti bírálat, miután széles körben ismertté vált Nathaniel Isaacs 1832. december 10-én írt, Fynnek címzett levele, melyet az 1960-as évek végén közöltek újra az *Africana Notes and News* 18. évfolyamában. Ebben Isaacs a következőképpen fogalmazott:

Mikor publikálni szeretnéd [a zuluokról szóló művedet] – minél előbb, annál jobb – törekedj arra, hogy a Zooloo vezetőket, azaz főnököket – mind Chakát, mind Dingaant – ábrázold árulóként és intrikusként, ahogyan azt Maigi és fia Umconto esetében tetted. Állítsd be annyira vérszomjasnak őket, amennyire csak tőled telik, próbáld megbecsülni azok számát, akiket uralmuk alatt megölettek, írd le azokat a jelentéktelen bűnöket, melyekért halálbüntetést

¹⁶ Uo., xi.

¹⁷ Dan WYLIE, „Proprietor of Natal’: Henry Francis Fynn and the Mythography of Shaka”, *History in Africa* 22, no. 1. (1995): 409–437, 424–425.

¹⁸ Mbongeni Zikethele MALABA, *Shaka as a Literary Theme* [Doktori disszertáció] (York: University of York Centre for Southern African Studies, 1986), 139; Carolyn HAMILTON, „A Positional Gambit: Shaka Zulu and the Conflict in South Africa”, in *History from South Africa – Alternative Visions and Practices*, eds. Joshua BROWN et al., 287–308 (Philadelphia: Temple University Press, 1991), 297.

szabtak ki, sorolj fel annyi Chakára vonatkozó anekdotát, amennyit csak tudsz. Ezáltal a mű felduzzad és sokkal érdekesebb lesz.¹⁹

Engem személy szerint ez a kritikus hangnem két oknál fogva is kezdettől fogva zavart. Egyfelől Isaacs valóban szenzációhajhász munkájához képest Fynn írása sokkal visszafogottabb és realisabbnak ható képet mutat. Másfelől arra vonatkozóan nincsen semmi bizonyíték, hogy Fynn megfogadta volna Isaacs tanácsát. Ebből fakadóan nem érzem a levelet kellő bizonyítéknak azon állítás igazolására, miszerint Fynn lépten-nyomon túlzó módon írta le az általa átélt zulu földi eseményeket.

Emellett, ahogy azt fentebb, a bevezetőben is jeleztem, mindössze öt korai, telepesektől származó leírás foglalkozik Shaka korával. Ebből fakadóan, ha teljes egészében elvetjük ezeknek a munkáknak a megbízhatóságát, akkor egész egyszerűen semmi sem marad a kezünkben, amire alapozva a korszak történetére vonatkozóan bármiféle állítást megfogalmazhatnánk.

Éppen ezért – egyetértve Jeff Guy és Dan Wylie véleményével – inkább arra kell erőfeszítéseket tenni, hogy minél jobban megértsük ezeket az embereket, megismerjük hátterüket, motivációikat.²⁰

AFRIKAI FORRÁSOK

Természetesen az 1820-as évekre, vagy az azt megelőző időszakra vonatkozóan nem csupán a megemlített telepés forrásokra támaszkodhatunk. Bár a zuluk nem rendelkeztek írásbeliséggel a 19. század nagy részében, ez nem jelenti azt, hogy semmilyen hagyományuk ne maradt volna fenn múltjukra vonatkozóan. Itt, ezen a ponton kaphat kiemelt szerepet a szájhagyományozott történelem és annak forrásai.

A terület történeti forrásaira vonatkozó kritikai irodalom elsősorban a telepések műveire fókuszált, és kevés figyelem jutott az afrikai szájhagyományozott forrásokra, valamint arra, hogyan hathattak egymásra az afrikai és telepés hagyományok. Sőt, egészen a 20. század második feléig az akadémikus történészek bizonyos mértékű bizalmatlansággal kezelték, s lehetőleg kerültek ezeket a forrástípusokat. Feldolgozásukat, használatukat meghagyták a néprajzkutatóknak, valamint az antropológusoknak.

Ironikus módon, ahogy egyre több és egyre keményebb kritika érte a korabeli telepés beszámolókat, úgy értékelték fel az afrikai hagyományokra épülő források. Bár a terület vezető kutatói erősen hangsúlyozzák, hogy ezeknek a forrá-

¹⁹ William WORGER, „Clothing Dry Bones: The Myth of Shaka”, *Journal of African Studies* 6, no. 3. (1979): 144–158, 145, 156.

²⁰ Dan WYLIE, „Utilizing Isaacs: One Thread in the Development of the Shaka Myth”, in *The Debate on Zulu Origins: A Selection of Papers on the Zulu Kingdom and Early Colonial Natal*, ed. Graham DOMINY (Pietermaritzburg: University of Natal, 1992), 6; GUY, „Shaka kaSenzangakhona...”, 4.

soknak nem feltétlenül a történeti értéke kiemelkedő. Ebből fakadóan elsősorban nem arra használhatóak, hogy elősegítsék a tárgyilagos múltfeltárást. Szerepük és értékük leginkább abban rejlik, hogy bemutatják, maga az elbeszélő és kortársai milyen módon gondolkodtak az adott történelmi korszakról és kérdésről.²¹

Ezzel azonban távolról sem szeretném azt állítani, hogy semmilyen történeti értékkel nem rendelkeznek. Abban az esetben, ha nagy területről, adott tények számtalan variációját gyűjtjük össze, és ezeket a variációkat gondos összevetés útján megszabadítjuk az eltérésektől, akkor kirajzolódhat egy olyan alaptörténet, ami egységes képet mutat. Ebben az esetben ez a történet tekinthető az érintett közösségek közösen elfogadott múltértelmezésének. Azaz, bár egy-egy elbeszélő csupán a saját történetét mondja el, a kívülálló történész összevetheti ezeket az egymástól független elbeszéléseket, s megragadhatja azok közös gyökereit.

A fentiek alapján mára a történészek jelentős része is belátta, hogy ezek a források igen hasznosak lehetnek, s törekszenek is azokat beépíteni kutatásaikba. Manapság a legtöbben úgy látják, hogy ez a forrástípus semmivel sem megbízhatatlanabb, mint az írott források egyes csoportjai.²²

FYNN NAPLÓJA AZ AFRIKAI SZÁJHAGYOMÁNY TÜKRÉBEN

A fentebb említett szájhagyományozott afrikai források sorában kiemelkedő szerepet játszanak a térségben az úgynevezett izibongók. Ez a speciális irodalmi műfaj minden Délkelet-Afrikában élő afrikai csoportnál megtalálható, egyike jellegzetes kulturális jegyeiknek. Az egyes izibongók tulajdonképpen az adott személy élete során gyűjtött dicsérőneveinek összefűzéséből születnek. Kérdéses, hogy a hosszabb dicsérőkben megindul-e egyfajta önálló alkotási folyamat, melynek során az egymás mellé helyezett, kronológiai sorrendben szereplő dicsérőnevek összefüggő elbeszéléssé alakulnak.²³

Henry Francis Fynn alakja – jelentősége okán – nem csupán a telepések által alkotott forrásokban jelent meg, hanem az afrikai szájhagyományban is. Fynnról, vagy ahogy a zuluk ismerték, Mbuyaziról is született dicsérő. Talán nem hiábavaló, ha Fynn visszaemlékezéseit összevetjük a dicsérőjében szereplő állításokkal. Ennek nyomán ugyanis számos leírt esemény kölcsönös megerősítést nyer. Fynn dicsérője a következőképpen hangzik:

²¹ André TOIT, „Founding and Crushing: Narrative Understandings of Political Violence in Pre-Modern and Colonial South Africa”, *Journal of Natal and Zulu History* 22, no. 1. (2004): 1–51, 6; John WRIGHT, „Beyond the »Zulu Aftermath«: Migrations, Identities, Histories”, *Journal of Natal and Zulu History* 24–25, no. 1. (2006–2007): 1–36, 23.

²² GOLAN, *Inventing Shaka...*, 117; Carolyn HAMILTON, „»Living by Fluidity«: Oral Histories, Material Custodies and the Politics of Archiving”, in *Refiguring the Archive*, eds. Carolyn HAMILTON et al., 209–228 (Dordrecht: Springer Science, 2002), 217.

²³ Lupenga MPHANDE, „Ngoni Praise Poetry and the Nguni Diaspora”, *Research in African Literatures* 24, no. 4. (1993): 99–122, 100; BIERNACZKY Szilárd, „Shaka király dicsérője”, *Afrika tanulmányok* 2, no. 1. (2008): 55–79, 58, 61.

- UMBuyazi weTheku!
 UJoj' ovel' emaMpondweni,
 UMahamb' engasayi kugoduka,
 UMalamb' adl' icelaba lomfula,
 5 UJojo kethekeli kanjeng amakhafula;
 UMqaqambana ongazulu lidumayo,
 Inkonyana yenduna esisu sibanzi,
 UNSiba ziyahluma ziyavuthuluka,
 UMKhathaz' wendlov' enohlanya.
 10 Owamith' amazinyan' abamaningi,
 Anda nemilambolambo,
 Abuy' abayizinja amkhonkhota;
 UMashingila ongashoba lenyamazane;
 UMwaNcula owasila lubelo,
 15 Ngokubaleka kwaZulu wajubalaza.
 Mhlan' unameva njengemamba,
 UBuhle bangizindlazi zaseManteku,
 Zona zimpofazana ngamaphiko.
 UMholophe wakithi ondlebe zikhany' ilanga;
 20 Nyok' end' edlule ngonyaka,
 Yaze yadlula ngomuny' unyaka.
 UMLondoloji wezintandane;
 UMchilizi wezindlovu ziwe phansi,
 UMakhomba ngentonga lidume linyazime,
 25 Kuwe kufe konke akukhombayo.
 Ilanda lakweth' elaphum' elwandle;
 Umnawabo uShaka wamvus' esifile.
 Wabakhiph' emahlathini wabondla,
 Baphila uba babengabantu.
 30 Hhuye! Hhuye! Hhuy' uSifile!
 Isilo solwandle oluluhlaza.²⁴

Az öböl hercege!²⁵

A hosszú farktollú piny,²⁶ mely Mpondoföldről érkezett,²⁷

Utazó, aki sosem tért haza,

Az éhes, aki megette a folyó illatos nádját,²⁸

²⁴ *Izibongo: Zulu praise-poems*, ed. Trevor COPE (Oxford: Clarendon Press, 1968), 192–195.

²⁵ Natal-öböl, későbbi nevén Durban-öböl.

²⁶ Fynn éveken keresztül kalapjába tűzve viselte azokat a hosszúfarkú özvegypiny farktollakat, melyeket Shakától kapott ajándékba.

²⁷ Gyakorta tartózkodott Mpondoföldön, ahol kereskedett és vadászatokot szervezett.

²⁸ A cukornád egy Natal területén őshonos változata.

- 5 A pinty, amelyik sosem koldult, nem úgy, mint a „kaffírok”,²⁹
Mélyhangú szónok, akár a morajló mennydörgés,
Bivalyborjú tágas bendővel,
Tollakkal, melyek nőnek, majd lehullnak,³⁰
A makacs elefánt idomítója.³¹
- 10 Ő, ki sok gyermekkel lett terhes,³²
Kiknek száma folyóról-folyóra megsokszorozódott,
Később kutyákká váltak, s megugatták őt;
Ő, ki ha hátat fordított, úgy nézett ki, mint az antilop farka;
Hatalmas, imbolygó test, aki nehézkesen, de gyorsan futott,
- 15 Sietve menekült el Zuluföldről.³³
Tüskés hátú, akár egy mamba,
Gyönyörű, mint Manteku³⁴ egérmadarai,
Melyeknek sárgás a szárnyuk.
A mi fehér emberünk, kinek fülei ragyognak a napban,³⁵
- 20 Hosszú kígyó, kinek egy évbe telt, hogy elhaladjon
S végül újabb egy évbe, hogy visszatérjen.³⁶
Az árvák védelmezője;
Elefántok félrelökője, akik elbuktak miatta,
Ő, ki egy bottal céloz és mennydörgés és villámlás jön elő,
- 25 Bármire célozzon, az elbukik és meghal.³⁷
A mi kócsagunk, mely a tengerből jött elő;
Bátyja Shakának, akit visszahozott a halálból.³⁸
Kivezette a menekülteket az erdőkből, s táplálta őket,
Így élhettek, s ismét emberré válhattak.³⁹
- 30 Éljen! Éljen! Éljen a felszabadító!
A kék óceán vadállata.

²⁹ A kifejezés azokra a menekültekre vonatkozott, akik Shaka uralma alatt távoztak Zuluföldről.

³⁰ A sor arra utal, hogy Fynn rendszeresen borotválkozott.

³¹ A sor Fynn Shakára gyakorolt befolyására utal.

³² Utalás a Zuluföldről Port Natalba menekülők tömegére. Egyes becslések szerint számuk 1830 körül már elérte a 3.000 főt.

³³ Fynn Zuluföldről való átmeneti távozására utal Dingane uralmának első felében.

³⁴ Mpondoföld egyik folyója.

³⁵ Az afrikaiak számára a fehér emberek egyik jellegzetes vonása, hogy füleik ragyogni látszanak a napban.

³⁶ A zuluk hittek abban, hogy a folyók mélyebb szakaszain hosszú kígyók élnek, amelyek csak éjszaka közlekednek a folyók között. Fynnt ezekhez a kígyókhoz hasonlították.

³⁷ Utalás a lőfegyverekre. Annak idején a zuluk szemében csodának tűnt, hogy távolról egy bot méretű tárggyal meg lehetett ölni akár egy elefántot is.

³⁸ A Shaka elleni sikertelen merényletre utalnak a sorok, mikor Shaka sérülésének kezelésében a nála tartózkodó Fynn is részt vett.

³⁹ A zulu terjeszkedés elől menekülve sokan a part menti erdőkben kerestek menedéket még a telepesek megérkezése előtt. Közülük többen embertelen körülmények között tengődtek, sokuk éhen pusztult. A port natali telepesek hírére később előmerészkedtek, s mellettük védelemre és megélhetési lehetőségre találtak.

Az első tény, ami a naplóban és az afrikai hagyományban is jól kivehető, az az, hogy Fynn hosszabb távon nem Zuluföldön, és nem is Port Natal közelében rendezkedett be, hanem délebbre, Mpondoföld határán. Fynn naplójában arról ír, hogy már 1824-ben a mpondók keresésére indult, akiket sikerült is megtalálnia. Felvette a kapcsolatot főnökükkel, Fakuval, és ígérte, legközelebbi visszatérésekor személyesen is felkeresi. A célja az volt, hogy a területen elefántagyar-kereskedelemben fogjon. Második útján a mpondók azzal vádolták, hogy Shaka kéme. Azonban Fynnek sikerült tisztáznia magát, és a Natalhoz közelebb élő, Faku fennhatósága alá tartozó ntusik területén kereskedelmi állomást létesített.⁴⁰ Szoros mpondoföldi kapcsolataira a dicsérő második sora utal.

Magáról az elefántagyar-kereskedelemtől és a kiterjedt elefántvadászatokról a dicsérő 23. során túl beszámolót ad a napló is. Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy a kalandorokkal való nagyobb volumenű kereskedelmi kapcsolatok kiépítésének reményében ez idő tájt maga Shaka is nagy tömegeket megmozgató elefántvadászatokba kezdett.⁴¹ Ezeknek a vadászatoknak pedig vélhetően épp Fynn volt a legnagyobb haszonélvezője, mivel – Dinya kaZokozwayo visszaemlékezései értelmében – ebben az időszakban ő számított a legnagyobb elefántagyar-kereskedőnek a térségben.⁴²

Hiteles információnak tűnik az is, hogy Shaka merényletkísérlet áldozata lett nem sokkal a kalandorok megjelenése után, s ez alkalommal Fynn is részt vett sebe kezelésében. Erre utal a dicsérő 27. sora. Fynn a kérdéses éjszaka eseményeit részletesen tárgyalja írásában.⁴³

Ahogy a dicsérő 9. sora, úgy Fynn visszaemlékezései is utalnak arra, hogy tudott hatni az amúgy nehezen kezelhető s meglehetősen önfejű zulu uralkodóra, Shakára.⁴⁴

A dicsérőben hangsúlyos szerepet kap annak kiemelése, hogy Fynn és társai nagyszámú Zuluföldről érkező menekültet fogadtak be, s vettek védelmükbe. Erre utal a 10–11. sorok mellett a 22. sor, valamint a 28–30. sorokból álló szakasz is. A 30. sorban leírt védelmező, megmentő szerep hangsúlyozásával összecsengenek William Bazley visszaemlékezései is.⁴⁵ Írásában Fynn maga is gyakran kitér a Port Natal környékén oltalmat keresők sorsára. 1832-ben számukat 3.000–4.000 főre becsülte, így ekkorra már jelentős erőt képviseltek.⁴⁶

Helytálló ténynek tekinthető az is, hogy Shaka meggyilkolását követően az egyre nagyobb számban Port Natal közelében letelepülő menekültek is komoly szerepet játszottak abban, hogy Fynn és társai viszonya erőteljesen megromlott

⁴⁰ FYNN, *The Diary...*, 103, 111.

⁴¹ Uo., 131.

⁴² STUART, *The James Stuart Archive...*, 1:112.

⁴³ FYNN, *The Diary...*, 83–85.

⁴⁴ Uo., 189.

⁴⁵ STUART, *The James Stuart Archive...*, 1:55.

⁴⁶ FYNN, *The Diary...*, 212.

Shaka utódjával, Dinganéval. Ahogy arra a dicsérő szövegének 15. sora is utal, a megromlott viszony miatt a telepesek jelentős része Mpondoföldre menekült, s egy időre Faku védelmét élvezték. Ezekről az eseményekről Fynn részletesen beszámol naplójában.⁴⁷

Nagyon izgalmas a dicsérő 12. sora, mely utal arra, hogy Dingane uralmának időszakában a korábban a telepesek oltalmát kereső csoportok közül többen hátat fordítottak védelmezőiknek, és a kialakult feszült helyzetben átpártoltak a zulu uralkodó oldalára. Maziyana kaMahlabeni név szerint megemlíti egy Mzobotshi nevű menekültet, aki később Dinganét támogatta elsősorban információk átadása révén. Mikor Fynn visszatért Mpondoföldről és ismét kiegészített a zulu uralkodóval, akkor nem feledkezett meg az ilyen és hasonló árulásokról, Mzobotshi ellen harcosokat küldött és megölette.⁴⁸ Egy másik afrikai áruló sorsáról maga Fynn ad részletes leírást visszaemlékezéseiben. Miután bebizonyosodott, hogy titokban Dinganét támogatta és neki kémkedett, Lukulimbát személyesen lőtte agyon.⁴⁹

A fenti, rövid áttekintéssel, mely mindössze egyetlen szájhagyományozott forrást vett alapul, csupán érzékeltetni szerettem volna a különböző forrástípusok összevetésében rejlő lehetőségeket.

Az utóbbi évtizedek kutatási trendjei azt mutatják, hogy a hagyományos, korábban kizárólagosan használt írott források értéke egyre inkább devalválódik. Nézetem szerint nem szabad átesni a ló túloldalára, s kizárólagosan szájhagyományozott forrásokra támaszkodni a telepes beszámolók mellőzése mellett. Ehelyett, felülemelkedve a pillanatnyi kutatási divathullámokon, sokkal helyesebb a komplex megközelítés, mely alapos forráskritika mellett – hiszen erre mindkét típus erősen rászorul – ötvözi a két forráscsoportot, s ennek segítségével törekszik a múlt mind teljesebb és hitelesebb feltárására.

⁴⁷ Uo., 203–207.

⁴⁸ STUART, *The James Stuart Archive...*, 2:295.

⁴⁹ FYNN, *The Diary...*, 201–205.